

WEGENS DE VEEPEST

door J. Bos, Veehouder te Harmelen 1)

1865

Omstreeks half augustus hoorde men van een Veeziekte spreken uitgebroken bij de spoelingeboeren bij Rotterdam.

Den laatste Woensdag van Augustus zijn de Kaasmart te Gouda hoorde ik die ziekte zou wel afloopen, zij bestond uit een ketelspoeling waar vergiftigen in was gevonden, doch de onderzinking leerde anders.

De Veeziekte schijnt bij ons uit Engeland te zijn overgekomen, zoo men zegt zijn er koeijen van Londen terug gekomen die de ziekte hebben mede gebragt. Daar men zegt dat de ziekte in Engeland met Sint jan al is uitgebroken.

Eenige maande voor die tijd zag men hier gehele spoortreine met koeijen doortrekken, het waren bijna alle rooijen, zij kwamen van stalle uit Zwisserland, men zegt dat daar de ziekte al jaren geheerst heeft en daarom dat vee wiert van de hand gezet dat is ook zeer waarschijnlijk en zij Engeland het ook eerst hebben aangepoot en Engeland ons en zoo zijn wij er waarschijnlijk aangekomen en eer er goede maatregelen genomen werden om de ziekte te keeren of uit te roeijen was zij te ver verspreijt, al schielijk was zij al heel wat door Zuidholland verspreijt.

Het mart houden van vee wiert schielijk verboden zoo dat met de mart van Montfoort en Woerden de mart en al waren afgeschafft.

Met die tijd was er al een lijn getrokken van soldaten om de ziekte daar binne te keeren, maar helaas dat ging niet, die lijn van afsluiting moest gedurig worden uitgelegt.

Men begon de zieke beeste af te maken om het verspreiden tegen te gaan en hoewel die dan van Landwegen werden betaald had men daar veel tegen.

Wegens de Veetelling van 1865 in Nederland ongeveer 14 Hondert duizend stuks Hoornvee. In Engeland ongeveer 38 Hondert duizend stuks hoornvee en vijf en twintig Miljoen schapen.

Met Kersmis had men die lijn van afsluiting al te Harmelen en de ziekte ook al in die winter kwam zij op zeve stalle, wij kregen die met Maart, den 7 Maart op een dag 8 koeijen doot van 21 koeijen en 4 pinken.

16 koeijen en 3 pinken doot.

1) Bij een door de heren Dolfing en Timmerman, als leden van de werkgroep documentatie, gehouden interview bij de heer P. Doornebal, Mijzijde 5 te Kamerik kregen zij een boekje ter inzage met aantekeningen van Jan Bos over de veepest. De heer P. Doornebal is een zoon van Gerrit Doornebal die weer een zoon was van Reijer Doornebal, geboren 22 oktober 1850 te Gerverscop. Reijer huwde in 1878 met Margrietje Bos een dochter van Jan Bos.

De redactie meende de gehele tekst ongewijzigd te moeten overnemen. Ter verbetering van de leesbaarheid werd de interpunctie aangepast. Wij zijn de heer Doornebal dankbaar dat hij de aantekeningen van zijn overgrootvader voor publicatie in Heemtijdinghen beschikbaar wilde stellen.

B. de Leeuw, dierenarts, vonden wij bereid een nadere toelichting te geven.

Gr.

Hoewel wij van de ongelukkigste waren, want door een gerekent kreeg men om die tijd er bijna de helft door. Doch enkele verloren de hele stal. Sommige kregen ze alle er deur, toen dacht men dat er ook nog eenige middelen aan mede werkte dat later gebleken is toch niets waart te zijn geweest, het veel door krijgen was enkel geluk.

Toen was reeds de ziekte in de provinsie Utrecht en daar was men nog veel strenger op die wetten van voorzorg als in Zuid-holland, daar moest bij elke hofstede waar ziekte was een bortje uitstaan met de woorde Runderpest.

Ook op de einde van zulke buurten ook voor een besmette hofstede wierd een wagt gezet. Zoo hebben dan voor onze hofstede vier en een halve week vier dagloners ieder op zijn beurt wagt gehad omdat er niets dat besmetting kon aanbrengen zou van de werf gaan en dit heeft met het begraven daarbij dat ook op Lans kosten gedaan werd zoo omstreeks fl. 200,- gekost en dat toen op zeven hofsteden omstreeks fl. 1400,-.

Met 15 April 1866 werd van wegen de Koning gelast dat de lijn van afsluiting moest open zijn tot vervoer naar binnen tot 1 Mei, toen zijn 12000 koeijen in die halve maand naar binne gevoerd, toen scheen de ziekte ook af te nemen, de prijs der koeijen was toen van fl. 100,- tot fl. 150,-.

Door ons was toen ook aangekocht voor fl. 118,-, tot 12 stuks en eenige kalvers.

Maar het duurde niet lang of men hoorde al weer van ziektegevallen ook onder de aangekochten, het welk op nieuw de ramp verzwaarde.

In den zomer 1866 was men in Engeland voor goed begonnen om door afmaking de ziekte te boven te komen, dat ook nog al wel gelukte. De ziekte was in Engeland viermaal zoo erg als in Holland geweest. Men had 10.000 ziektegevallen in een week gehad, in Holland hoogstens nog geen 3000.

Met Sint jan reket men dat het daar is uitgebroken, dat is tans een jaar en men geeft op zoo ongeveer

ziek geweest	250	Duizend
afgemaakt	81	Duizend
gestorven	124	Duizend
gebeterd	33	Duizend

In Holland wilde men dat ook navolgen. Van wegen het Rijk werd 9 ton toegestaan. Men zou buiten de lijn de zieken en ook die er mede in aanraking waren geweest doden, binne de lijn de zieken in beginnen met gemeentens waar weinig zieken voorhande waren en zoo vervolgens alle en zoo zouden wij dan de ziekte even als in Engeland te boven zijn. De gezonde zouden voor de volle waarde de zieke twee derde der waarde onteigent worden.

De slachting was geweldig en vooral die gemeentens waar het nu pas hevig wierd zoo als bij ons de gemeente Veldhuizen die altijd nog vrij was gebleven en in korten tijd van een paar maanden omstreeks alle ziekte hadden.

Hoe wel dit was bedagt dit baatte niet, de ziekte nam hand over hand toe, zoo dat den 28 November per telegraaf wert gemelt: 'uitscheiden met afmaken', het geld was meer dan op.

Van deze afmaking was hier te lande ook weinig goeds te verwachten, van de 10 waren er wel 9 tegen dus het kon niet goed gaan. Men gaf te laat aan om eerst te zien of het beest er niet door kon komen. Zag men dat hij sterven zoude men liet hem afmaken. Soms was hij al doot. Sommige veeartse zagen daarop zo naauw niet. Het takseren hing ook aan een veearts dus dat ging ook in geheel niet goed. Dus geen wonder dat de kas schielijk ledig was en zoo wat 10 weken in de afmaking was binne de lijn van afsluiting gedaan doch buiten de lijn wierd vol

gehouden.

Nu volgt een wet dat alle koeijen moeten worden gebrand de eerste letter der gemeente op de hoorn, de koeijen geteld en het bijkopen streng verboden, hoewel er toch nog een menig een wierd doorgehaald doch ook een menig een die er tegen liep en zijn beesten moest zien verkoopen. Wij zelf hebben ook nog 2 zulke koeijen uit de 2e hand aangekocht, hoewel die meest van kooplui waren gingen die verkooping en zoo geregeld niet maar door soldaten magt moesten de kooplui toch toegeven.

Met Maart 1867 werden door de heere der 2e kamer weer nieuwe wetten gemaakt. 2 Miljoen wort toegestaan. Nu moet al wat ziek is of er mede in aanraking is geweest worden afgemaakt tegen de helft der waarden niets mag worden bijgekocht of zelf geen beest op den dijk komen, zelf geen beest van de stal na het land voor den 2 Mei, dat toch met 25 April is toe gestaan en menig een heeft toen door voorgevende veraf land te hebben nog eenige koeijen te huis gekregen. Maar bij duizende waren er gekocht buiten de lijn die toen al om de 3 provincien lag, dus buiten Gelderland, om bij het openen te ontvangen zoo als men dacht in het vorige jaar, maar niets mogt naar binnen tot grote schade der kooplui die al bij menigte met grote winst hadde verkocht, maar levere ontbrak.

1 Dec. 1866

Het afmaken gestaakt en de opgaaf is zoo ongeveer

30	Duizend doot
30	Duizend afgemaakt
30	Duizend gebeterd

Maar van wegen het rijk wort weder ongeveer als het vorige toegestaan zoo een som nogmaals te vragen tot uitroeiing de veenziekte maar met de staltijd was de ziekte zoo buitengewoon toegenomen daar vele in het land een enkele hadden was met het stalle schielijk de hele stal ziek. Het hoogste der opgaaf is toen geweest in eene week aangetast ruim 7700. Die toch weder afdaalde met Mei 1867 tot 360.

Daar wij nog niet eens van de ongelukkigste waren en de aangekochte koeijen gezond hiervan tot bijna Kersmis en er weer 9 van de 12 stierven en 4 pinken is alzoo 32 van de 45 doot, en nog kunnen wij ons nog niet van de ongelukkigste noemen.

Als men bedenkt wij hiernaast elkander, een uitgezondert die gelukkiger was en meer als de helft behield.

2) Met 'ongans' wordt in dit verband bedoeld de zogenaamde leverbotziekte; de naam ongansheid of ook wel "but" wordt in bepaalde delen van ons land ook nu nog gebruikt voor deze ziekte die, in tegenstelling tot de veepest, nog steeds een niet te verwaarlozen bron van landbouw-economische schade in Nederland is. Leverbotziekte wordt veroorzaakt door een bepaald soort parasitair levende worm die in de lever van herkauwers uitgebreide weefselbeschadigingen kan aanrichten. Deze worm kent in zijn levenscyclus als tussengastheer het zogenaamde leverbotslakje, dat vooral in laaggelegen en vochtige weiden voorkomt.

Na het vrijkomen uit zo'n slakje hechten de larven van de leverbot zich aan het gras om daarna door de koe of het schaap opgegeten te worden, zich in het lichaam verder te ontwikkelen en zich naar de lever te begeven. Juist in een natte zomer zijn de weiden veel geschikter voor het zich verbreiden van de ongansheid dan in een droge zomer.

Dat 1865 een natte zomer was vormde voor de toch al door de veepest geteisterde boeren een extra schadepost.

B. de Leeuw, dierenarts.

Dus zeve boeren naast elkander verloren 195 stuks vee, overgehouden 36 stuks vee. Hier komt bij wat die overgeblevene nog zijn pinken kalfverleggen want meest alle gebeterde maken hun kalf kwijt.

1866

De zomer van dit jaar is gewis de treurigste die menschen heugen.

Colera den hele zomer door en doet bijna 20.000 menschen ten grave dalen en ruim 10.000 gebeterd en buitenlanse oorlog daar wij ook bijna in betrokken ware.

Duizende werden (door) het kanon of de colera weggemaait, en dan de veepest; wat nog de ramp verergert is dat de nazomer van 1865 en 1866 zeer nat waren en de menigte schapen die men had aangekocht bij menigtens stierven door ongens²⁾ en de veeziekte nam ook menigte weg.

Wegens de lijn van afsluiting gedurig uitleggen en wort al ras zoo lang dat die moeilijk te bewaken is, met het einde van 1866 is geheel Zuidholland en Provinsie Utrecht al in gesloten. Geen wonder dat er door de veehandelaars veel vee wort deurgesmokkeld met allerlei listen of geweld. Wel lopen er is tegen, het vee is verbeurt, wort verkocht maar gaat gemeenlijk voor weinig geld en komt aan de eigenaar weer terug.

Doch in 1867 wort een lichtung soldaten in dienst geroepen en het deursmokkelen gaat niet meer. De vrees wort groot want menig een is er tegen geloopt en heeft zijn beesten zien verkoopen.

Wegens de wetten voor veeziekte.

Deze zijn te veel om op te sommen. Alle gemeenten waar ziekte heerst is het verboden een beest in of uit te voeren, dit gaat zelf tot schapen en varkens, hooi, strooi, huiden, vlees enz. Maar het deursmokkelen is een dagelijks werk.

Het vee moet met huid en haar begraven worden maar aan villen is geen gebrek. Zelfs al zijn ze begraven worden bij menigte uitgegraven en gegeten.

's Morgens aangeven en zeggen gisteravond gestorven en vanmorgen weg was de gemakkelijkste weg. Hoeveel er wel getrappeert met ville en uitgraven die het met eenige dage zitten hebben moeten bezuren. Soldaten werden in vele gemeentens gestuurt om dit een en ander te (controleren) maar dit hielp weinig daar die voor een glas jenever en een kwartje ligt waren om te kopen.

Hoe straf men op dat begraven was ging dit toch zeer gebrekkig en men moest toegeven, en den 5 Januarij 1866 wert afgekondigt: Vrij villen. Een vervelend iets voor onze streek daar de onze al begraven waren, te minsten het had zoo behoren te zijn.

Den 4 Februarij 1867 werden te Harmelen twee koeijen verkocht die afgenomen waren, zoo als dit bij blaadje aanwijst. Zij zouden, was algemene gezegde, een dag later verkocht worden en zouden dan denklijk een groot rumoer veroorzaakt hebben. Maar zeker omdat men daar voor vreesde kwam een heer van het Registrasie kantoor rijden, sloeg een briefje op het venster en 2 uren later werden zij verkocht. Hoe schielijk dit ook ging waren er toch al kopers genoeg en wij kregen zo uit de tweede hand een weinig onder de waarde.

Wegens de loop der ziekte.

Deze was zeer verschillend, de een doot aan de schijt, de ander matig, die benauwd, de andere stil.

Over het algemeen de eerste twee of drie dagen nog al zoo heen al slegter en slegter, den 5 of den 6 dag doot. Die beter werden waren gemeendelijk de ziekte eerder kwijt; is het beest iets beter maar gaat weer terug meest alle doot.

1867

Met begin van dit jaar zien wij dat Nederland ruim hondert duizend stuks vee doot heeft tegen gebeterd ruim 40 duizend.

Daardoor worden zij ook hoger in prijs; de ongebeterde naar de tans gewoonte vrij aan huis van fl. 100,- tot fl. 130,-. Maar gebeterde van fl. 300,- tot fl. 400,-; men hoort zelfs al van hoger.

Met April moeten ook de gebeterde van een merk voorzien worden omdat de wet van afmaken is aangenomen en dus de gebeterde verschoond blijven.

Met Mei zijn ook inspektors aangesteld die alle week de koeijen komen nazien en tellen om het bij of verkoopen te keuren.

1867 Mei

De nieuwe wet met alle strengheid ten uitvoer gebragt.

Als te Woerden eenige pinken in het land, doch in beslag genomen.

Tans 3 boeren hun vonnis van 100 tot 500 gulde boeten, van 3 dagen tot 3 maanden gevangenis.

Uitspraak laten en de kosten.

Te Schoonderwoerd verzet tegen het afmaken. De Kommandant na gewaarschouwd zegt "Vuur", 10 schoten 2 valle doot, 2 zwaar gekwest.

Te Bodegraven eenige pinken in het land, verzet tegen het in beslag nemen. 2 worden geboeit gevangen weggebragt. De pinken zijn publiek verkocht en na negen weken gevangenis blijf het vonnis nog 3 maande zitte.

In Februarij moesten de koeijen worden gebrand met de eerste letter der gemeente op den hoorn. In April weer met op de bil, alleen die gebeterd waren.

In Maart moesten alle besmette stallen worden uitgerookt.

Maar dit alles was nog niets bij hetgeen men in den zomer zag gebeuren. Alle stallen met stinkende coorkalk (chloorkalk) wit besmeren, drie dagen in rookdamp zetten. Alles tegen wil en dank. Niemand durf zich verzetten, een ieder zwijgt want er was er weer een op staande voet doot geschoten in Benschop.

Den 25 April wort toegelaten de koeijen in het land te doen, maar voor vele baat dat weinig. De lijn blijft gesloten, dus gebrek aan vee.

19 Mei begint men vee door de lijn in te laten doch eer men die geheel ophef is het half Juny, dus een vreemde tijd. Doch door het buitengewone water in Gelderland, veel paarden in ons gewest en overvloedig veel schapen zoodat nog veel land kon afgeweid worden.

Den 13 Mei was vrij invoer tot de Meern. Het was verschrikkelijk zooveel koeijen als er voor de Meerndijk lagen en daar bij de grootste helft rooyen.

Doch toen het mogt was de aankoop van koeijen verschrikkelijk.

Alleen de Centraal Spoor voerde in een maand aan 13 duizend stuks. De prijzen waren van 150 tot 200 gulden, de kaas gelde tot 30 gulden.

1867 in Juny begint weer een nieuwe plaag van wegen de Overheid moeten alle stalle gezuivert worden.

Dit wort met alle strengheid ten uitvoer gebragt. Niemand durf zich te verzetten. Die schoone stalle die moeten met gloorkalk besmeerd worden, niets wort ontzien geen verf of dak of daar aan open zijnde woonplaatsen, alles wort besmeert en gesloten en in stinkende damp gezet.

Het is algemeen dat de menschen voor de ramen inklimmen om in huis te komen. Achter is het gesloten, een wacht voor de deur, soms drie dagen lang.

Wij hebben dit witten in huis gehad, sint jansdag 3 en een halve dag een soldaat voor de deur en een trap voor aan een raam.

Dat witte ging op een nooit gehoorde wijze en van zulk geldverkwis. Daar menig een al en ook wij al weer gezonde koeijen hadde op stal gehad. Een bewijs dat het onnodig was. Zoo zag men dat in Veldhuizen alleen ruim 200 man aan het witte waren. Soms 20 of 30 op eene werf en alle hadde fl. 1,50 daags. Op eene hofstede wierd soms meer als fl. 300,- verkwist.

Wagens met kalk, troepe volk en hope flesse en kruiken tot den damp, schuiven vol gereedschappen, alles ziet men zoo aan

Men kan vrij zeggen

Nooit alhier vertoond

Behalve de schaden die de veeziekte aanbragt was de last en schade toch nog aanzienlijk groot en onverdraaglijk als men bedenkt

- de werf afgesloten
- met de huid begraven
- het aankopen verboden
- geen beest mag op de weg zijn, zelfs geen schaap of varken
- zelf mag voor 25 April geen beest in het land zijn, hoe nodig voor de gebeterde ook was
- zelf moest men de Mei-maand uitwachten om aangekochte koeijen te huis te kunne krijgen en dat bij dat alles dat ongenoegen daar het bleek dat die wetten van menschen gegeven werden die er geen verstand van hadden en geen nut konde aanbrengen maar alleen last en schade.

1871

Met Januarij was de wet des Konings dat alle koeijen aan de longziekte lijdende moesten worden afgemaakt en twee derde van de waarde worden vergoed.

Vreeselijk was de slagting maar daar het de schatkist te veel kosten is dat schielijk voor 6 maanden uitgesteld.

Om tegen de gemaakte wetten zich te verzetten of om deursmokkelen durfde men in de laatste tijd niet meer. De schrik was er onder, vier menschen zijn reeds doot geschooten. Vele hebben in de gevangenis maande moete zuchten. Ande(re) met zware geldboetens of verlies hunner beesten.

Het was of nergens die de Wet overtreden hadden eenig troost te vinden was. De overheid scheen als die van vroeger eeuwen zoo als men leest van de Spaanse overheid hier te landen.

Volgens opgaaf aangetast 155 071

doot 106 043

1867

Met het laatst van Mei was de weide dan weer met vee.

Sint (sinds) die tijd zijn ook weinig gevalle meer voorgekomen, de wetten ook zagjes aan ingetrokken. Met de herfst (herfst) de markte weder begonnen na twee jaren geschort te zijn geweest, vreugde was algemeen.

Met het einde van 1867 zag men alle stalle zoo al ten naasten bij weer vol vee, hoe wel het op zijn tijd nog al wat te wenschen overliet. Op zijn tijd kalven en het soort zoo men die voor de ziekte had enz.

Ook het hooi dat men toen in overvloed had wierd toen ook al weer van 10 tot 12 Guld.

Duizend verkocht. De prijs van kaas was er niet door gestegen. De kaas van fl. 25,- tot fl. 30,- boter van 45 tot 60 cent, de koeijen van fl. 100,- tot fl. 150,-, slagtvlees was genoeg. Dit alles wal heel anders als men vroeger gedagt had.

En hoe menig een die vroeger zeide wie had ooit kunnen denken dat wij zulke tijden beleven zoude al is het dat wij de vee ziekte kregen die is er toch meer geweest, maar van zulke dingen is er toch niets van beschreven. Zulke schijnen tans ook alles al weer vergeten te zijn en het is of er niets gebeurt is, ook hoort men niet dat er een door boer is afgeraakt.

TOELICHTING

door B. de Leeuw, dierenarts

In bovenstaand artikel wordt een soort ooggetuigenverslag gegeven van de schade die aan de nederlandse veehouderij werd toegebracht door de veepest.

Deze veepest, ook wel runderpest genoemd, brak in 1865 uit in ons land, waarschijnlijk overgekomen vanuit Engeland, zoals veehouder Bos in het begin van zijn verhaal al suggereert. Het is een zeer besmettelijke virusziekte, die niet alleen runderen aan kan tasten, maar ook varkens en in het algemeen alle andere herkauwers. Hoewel de ziekte in Europa al lang is uitgeroeid, is het in grote delen van Afrika en enkele delen van Azie nog steeds een regelmatig voorkomende ziekte. De verschijnselen van de ziekte hangen af van de mate van gevoeligheid van het besmette dier, maar bij volledig gevoelige dieren, waar men in 1865 immers mee te maken had omdat de ziekte voor het eerst in ons land verscheen, verloopt de ziekte globaal als volgt:

Na een incubatieperiode van 3 tot 15 dagen krijgt het dier plotseling hoge koorts en een paar dagen later gaat het dier zonder verdere symptomen ontwikkeld te hebben, dood. Een iets langduriger verloop van de ziekte komt daarnaast ook voor: dan houden de dieren een kleine week lang hoge koorts zonder verder een zieke indruk te maken; dan zakt de koorts maar worden de dieren snel zieker en ontwikkelen een hevige ontsteking van de luchtwegen en van het maagdarmkanaal, resulterend in een stinkende neusuitvloeiing, ernstige benauwdheid en een profuse diarree. De na een paar dagen intredende dood wordt meestal veroorzaakt door uitdroging ten gevolge van het enorme vochtverlies via de diarree.

Slechts een gering percentage van de besmette dieren overleeft de runderpest, en heeft vele maanden nodig om weer tot hun oude conditie te herstellen. Bovendien zullen drachtige dieren die de ziekte doormaken of doorgemaakt hebben vrijwel altijd aborteren, of "kalfverleggen" zoals veehouder Bos het noemt.

Dat de veepest zo uitgebreid heeft kunnen toeslaan in de vorige eeuw is mijns inziens te wijten aan twee zaken:

Ten eerste beschikte men over onvoldoende veterinaire-medische kennis van zaken, immers van virussen had men nog nooit gehoord, laat staan van de bereiding van vaccins. De bestrijdingsmaatregelen werden vastgesteld door regering en parlement, en niet door deskundigen op het terrein van de dierziekten, want die waren er niet.

In Utrecht bestond weliswaar al sinds 1822 een diergeneeskundige opleiding, maar die stelde nog weinig voor en beperkte zich voornamelijk tot de ziekten van het paard dat in het leger toen nog een belangrijke plaats innam. Er was een zo ernstige epidemie als de veepest voor nodig om de diergeneeskundige opleiding een stoot te geven zich op een hoger niveau te ontwikkelen; dat is dan de enige verdienste geweest van de veepestuitbraak in de vorige eeuw.

Ten tweede waren de nederlandse boeren weinig genegen de van hogerhand bevolen maatregelen op te volgen. En hoewel de basisgedachte achter deze maatregelen nog niet zo gek was, namelijk het doden van alle zieke dieren en door middel van markt- en vervoersverboden verdere uitbreiding van de ziekte tegengaan, sorteerden ze daardoor maar weinig effect. Zoals veehouder Bos beschrijft werden op alle mogelijke manieren de verordeningen ondoken en de aangestelde controleurs omgekocht. Er kwam pas een einde aan de runderpest toen men echt hard ging optreden tegen overtreders (hoge boetes, vrijheidsstraffen en, zoals te Schoonderwoerd, het neerschieten van zich verzettende boeren) en toen, en dat gebeurde ongeveer tegelijkertijd, er nauwelijks meer een koe over was om ziek te worden.

De totale omvang van de geleden schade is moeilijk te schatten; veehouder Bos noemt een getal van 106.000 dode koeien; bij een waarde van fl. 150,- per koe, zoals in die tijd ongeveer de opbrengst was van een goede koe, is dat een bedrag van zo'n 16 miljoen gulden. Daarbij komt dan nog de schade geleden door melkderving, abortus en een groot aantal meer indirect met de ziekte verbonden factoren. De totale schade moet enkele tientallen miljoenen guldens hebben bedragen, en dat zou zelfs nu nog een aanzienlijk bedrag zijn geweest, laat staan in 1867.